

FOLKLOR VA XORAZM FOLKLOR RAQSLARI

O'zDXA Urganch filiali, "Lazgi" bo'limi boshlig'i

Bobur Shahanov Choriyevich

O'zDXA Urganch filiali katta o'qituvchisi

Atabek Saparbayev Sheripbayevich

Annotatsiya: Ushbu maqolada folklor va Xorazm folklor raqslarining shakllanish tarixi va o'ziga xos xususiyatlari hamda raqs san'atining inson ma'naviyatini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati haqida atroflicha fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: tarix, folklor, Xorazm, din, urf-odat, raqs, "Lazgi", "Cho'girma o'yini", "Chorloq", "Qoradali".

ФОЛЬКЛОРНЫЕ И ХОРЕЗМСКИЕ НАРОДНЫЕ ТАНЦЫ

Ургенцкий филиал УзДХ начальник отдела "Лазги"

Бабур Шаханов Чаревич.

Ургенцкий филиал УзДХ старший преподаватель

Атабек Сапарбаев Шерипбаевич

Аннотация: В этой статье подробно рассматривается история и особенности формирования фольклорных и хорезмийских народных танцев, а также роль и значение танцевального искусства в формировании духовности человека.

Ключевые слова: история, фольклор, Хорезм, религия, обычаи, танец, "Лазги", "Чугирма уййини", "Чорлок", "Карадалы".

FOLKLORE AND KHOREZM FOLKLORE DANCES

UzDXA Urganch branch Head of the "Lazgi" Department

Babur Shakhanov Charevich

UzDXA Urganch branch senior teacher

Otabek Saparbayev Sheripbaevich

Abstract: This article examines in detail the history and features of the formation of folklore and Khorezm folk dances, as well as the role and importance of dance art in the formation of human spirituality.

Keywords: history, folklore, Khorezm, religion, customs, dance, "Lazgi", "Chugirma uyini", "Chorlok", "Karadaly".

Xalq og'zaki ijodi namunalari ma'naviy qadriyatlar tizimining asoslaridan biri bo'lib, xalqimizning uzoq asrlik o'tmish tarixi, yashash tarzi, urf-odatlarini, axloqiy

qarashlari, tafakkuri va olamni badiiy-estetik idrok etishning o'ziga xos shakli sifatida beqiyos qadr-qimmatga egadir. Folklor asarlari mag'zidagi hikmat har bir davrda yangidan anglanadi, zamon talablariga mos talqin topadi, xalqning ma'nau boyishiga xizmat qiladi. Bugungi kunda zavq bilan o'qilayotgan, maroq bilan aytilayotgan doston, ertak, qo'shiq, maqol, topishmoq, afsona va rivoyat, askiya, latifa, loflar o'zbek xalq og'zaki ijodining janrlari hisoblanadi. Xalqimiz tomonidan yaratgan mana shu ma'naviy boyliklarimiz butun o'zbek xalqi madaniy merosi, qadriyatlarining tarkibiy qismidir.

Folklor deganda ma'lum millatga mansub, xalq tomonidan asrlar davomida yaratilgan san'at namunalari: so'znanalar, xalq kuylari, raqslar va boshqalar tushuniladi. Ammo folklorning alohida sohasi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar esa ko'pincha folklor deganda o'zlari o'rganuvchi sohani nazarda tutadi. Jumladan, tasviriy san'atni o'rganadigan olim folklor deganda, naqsh san'atini nazarda tutadi. Xoreograflar esa xalq raqslarini, musiqashunoslar xalq kuylarini, folklorshunoslar esa xalq og'zaki ijodini nazarda tutib ish olib boradi.

“Folklor” atamasi inglizcha so'zdan olingan bo'lib, uning lug'aviy ma'nosi quyidagicha: *folk-xalq, lore-donolik, donishmandlik. Xalq donoligi, xalq donishmandligi* degan ma'nolarni anglatadi.¹ Fanda bu so'zning tor va keng terminologik ma'nolari mavjud. Go'zallik qonunlari asosida xalq tomonidan yaratilgan har qanday ijod mahsuli tushunilishi bu terminning keng ma'nosidir. Bunda xalq san'ati, amaliy san'at, musiqa san'ati, raqs san'ati, kashtachilik kabi go'zallik va nafosat qonuniyatlari asosida yaratilgan barcha ijod mahsuli tushuniladi. Atamaning tor ma'nosida esa faqat xalq og'zaki poetik ijodi, ya'ni xalq tomonidan yaratilgan og'zaki badiiy so'z san'ati nazarda tutiladi.

“Folklor” atamasi ingliz olimi Uilyam Toms tomonidan birinchi marta 1846-yili ilm olamiga olib kirilgan. O'zbek folklorshunoslik ilmida esa, dastlab, atoqli olim Xodi Zarif tomonidan XX asrning 30-yillarida iste'molga kiritilgan. Folklori, ya'ni xalq og'zaki badiiy so'z san'atini o'rganuvchi fan folklorshunoslik deb yuritiladi.

Ko'plab xalqlarning folklor raqslari singari Xorazm folklor raqslari ham shu xududda istiqomat qilgan oddiy xalq tomonidan qadim zamonlarda yaratilgan. Xorazm folklor raqslari avloddan avlodga, og'izdan og'izga o'tib kelayotgan qadimiy an'analar asosida saqlanib kelgan va madaniyatning oltin merosi tarkibiga kiritilgan. Xorazm vohasi folklor raqs san'atining eng go'zal namunalari bo'lgan to'qqiz turdagi “Lazgi” raqsining har-biri alohida o'z tarixi va mazmuniga egadir. “Olov”, “Qayroq”, “Garmon”, “Dutor”, “Surnay”, “Xiva”, “O'g'lon bola”, “Masxaraboz”, “Zamonaviy” lazgi raqsLARining o'z ijrochilari bor. “Masxaraboz lazgi”sining murakkab yo'sindagi epchillik bilan o'tirish va umbaloq oshib bajariladigan “Kosa”, “Pichoq”, “Tayoq” raqslari, maishiy turmush bilan bog'liq “Cho'girma”, “Sipsa o'yini”, “Non yopish”

¹H.Razzoqov, T.Mirzayev va boshqalar “O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi” Toshkent, 1980. 7-b

kabi raqslar, yomon fazilatli insonlarni tanqid qiluvchi, hayvon yoki qushlarga taqlid qilib ijro etiladigan taqlidiy-pantomimik “Chag‘aloq”, “Xo‘roz”, “Qumpishak”, “G‘oz”, “Ot o‘yini” kabi raqslari xalq xarakterini ochib beradi. Bular tashqari “Qirg‘ovul o‘yini”, “Kaptar o‘yini”, “Ko‘knori o‘yini”, “Mag‘aldak o‘yini”, “Maqom ufori”, “Qoradali raqsi”, “Chorloq raqsi”, “Ratalla”, “Galalaylim”, “Mashalla” raqslari ham Xorazm folklor raqslarining namunalari hisoblanadi.

Xorazm folklor raqslari orasida qadim-qadimdan keng tarqalgan raqslardan biri “Chorloq” raqsi bo‘lgan. Bu raqsni ijro qilishda raqqos tomoshabinlar davrasining markaziga “cho‘girma” deb ataladigan bosh kiyimi tashlaydi. Keyin raqqoslardan biri o‘rtaga sakrab, gavdasini qoq belidan oldinga egib, tizzalarini sal bukkan holda qo‘llarini orqaga cho‘zib, o‘ziga xos xorazmcha yurishni boshlaydilar. Oyoqlarini baland ko‘tarib qadam bosadi va qo‘l panjalarini yozgancha titratib boradi.

“Chorloq” raqsining maqsadi – baliq rolidagi qalpoqni tumshug‘i bilan ilib olish, avval qaddini rostlab, qo‘llarini oldinga uzatib bilagidan chalishtirib baliqning dumiga o‘xshatadi. Keyin yana chorloqqa aylanadi. Birdan kutilmaganda raqqos tiz cho‘kib engashib, qalpoqni tishlari bilan tutib oladi, ya’ni Amudaryo suvlaridan baliq tutib olgandek bo‘ladi. Bu raqs juda sho‘x, jonli, quvnoq bo‘lib, bir raqqosning o‘rniga ikkinchisi, keyin uchinchisi chiqib davom ettirib ketaveradi. Shunday qilib, bu raqs ancha uzoq, to raqqos toliqib qolguncha davom etadi.

“Qoradali” raqsi – bu raqs kuyining ham, raqsining ham o‘zgacha bir qiziq tarixi bor. Rivoyatlarda aytilishicha, qadimda bir Xiva xonining sevimli chopqir oti bo‘lgan ekan. U xizmatkorlariga shu otiga yaxshi qarashlarini buyurib, agar kimda kim uning shu chopqir otini o‘lgani haqida xabar olib kelgudek bo‘lsa, boshidan judo bo‘lishi haqida ogoh qilgan ekan. Xon safarlarning birida xonning oti kasal bo‘lib o‘lib qolibdi. Vazirlar ushbu xabarni xonga qanday yetkazishni bilmay boshlari qotgan bir vaqtda saroyga ko‘cha baxshilari kelib qolishibdi. Shunda vazirlar baxshilardan biriga bor gapni aytib berishibdi. Baxshi vazirlarga yordam berishini aytibdi va u xonning huzuriga kirib vazirlar ayta olmay qiynalayotgan xabarni kuyga solibdi. Xon bu kuyi eshitib juda ta’sirlanibdi, hammasini tushunib yetibdi va hech kimni qatl ettirmagan ekan. Shu tariqa “Qoradali” qo‘shig‘i paydo bo‘lgan ekan. “Qoradali” raqsining tarixi esa o‘zgacha, ya’ni qadimda yangi turmushga chiqqan kelinchaklar anor pishganda bir xonadonga yig‘ilishar ekan. Kechasi bilan sham yoqib suhbat kurishar, o‘z yorlari uchun anorni suvini siqib, ertasi kuni har bir kelin anor sharbatini o‘z turmush o‘rtog‘iga olib borib ichirar ekan. Anor timsolini “Qoradali” raqsida raqqosalarning liboslari orqali ko‘rishimiz mumkin. Bu raqsni ijro etayotganda raqqosalar qizil ko‘ylakni ustidan qora kalta nimcha kiyishgan. Qizlar raqsni qo‘llarida sham ko‘tarib ijro etishgan.

Xorazm folklor raqslaridan yana biri “Cho‘girma o‘yini” raqsidir. Bu raqs erkaklar tomonidan ijro etilgan. Tomoshabinlar davrasiga cho‘girmachi qari chol timsolida hassaga tayangan holda raqqos chiqadi va sahnaning o‘rtasiga o‘tirib,

cho'girma tikib uxlab qoladi. Cho'girmachi cholni kuzatib yurgan ikki yosh o'spirin yigit uning ortidan yetib kelishadi. Ular cholni uxlab qolganidan foydalanib, sekin cho'girmasini olib qochishmoqchi bo'lishadi. Yigitlardan biri cho'girmani olayotgan paytda chol uyg'onib ketadi va hassasini ko'tarib cho'loqlangancha ularni quvlab, tazirini bermoqchi bo'ladi. Yigitlar ayblarini tan olmay bir-biriga ag'darishadi. Kiyin cholda bir fikr paydo bo'ladi, ya'ni chol yigitlarga agar cho'girmali bo'lishni istashsa chiroyli raqs tushib berishlarini aytadi. Yigitlarning biri raqsga tushib ketadi, chol xursand bo'lib cho'girmani u yigitga bermoqchi bo'lganda, ikkinchi yigit ham undan qolishmasligini, u ham chiroylik raqs tushishini ko'rsatish uchun chin dildan raqsga tushadi. Shunda chol nima qilishni bilmay boshi qotadi va yigitlarning ikkisiga ham cho'girma sovg'a qilishga qaror qiladi. Yigitlar xursand bo'lib, chol bilan raqsga tushib ketishadi. Chol ham berilib, yoshligini eslab hech qayerga qaramay jon dildan raqsga tushadi. Buni ko'rgan yigitlar kulishib, sahnadan chiqib ketishadi. Chol bir payt qarab, o'ziga-o'zi o'ynab yotganini payqab, yigitlarni ortidan quvlab sahnadan chiqib ketadi.

Xorazm folklor raqslarining go'zal namunalarini "Maqom ufori"larida ham ko'rishimiz mumkin. Xorazm "Maqom ufori"ga kiritilgan milliy raqslar "Norim norim", "Segani uforisi", "Orazibong", "Qobrun uforisi", "Ushlini uforisi", "Go'sfand sadr" hisoblanadi. "Maqom ufori"sig'a kiritilgan ohanglarni musiqa yo'nalishida ijro etilishi bilan birga yana "Shashmaqom"ning murakkab cholg'u syuitasiga ham moslab ijro etish mumkin.

"Maqom ufori" raqslari odatda qayroqlar bilan ijro etiladi. "Shashmaqom ufori"da esa yakkaxon xonanda yoki bir ovozli xor ijrosida "Shashmaqom"dan biror qo'shiq shunga mos raqs bilan ijro etiladi. "Shashmaqom"ga mos ravishda "Maqom ufori" raqs harakatlari o'zining go'zalligi, salobati, viqori bilan har qanday insonni o'ziga maftun etib sehrlab qo'yadi. Bu Raqsning mohiyati quyidagicha: raqqosalarning bir tekis, chaqqon va mayin gavda harakatlari, qo'llarining maftunkor noziklik bilan o'rin almashishlari, o'tirib-turishlar, yelka va bo'yinning musiqaga mos harakati, xilma-xil qadam bosishlar, raqqosalarning o'ta darajada chaqqonlik va bosiqlik bilan sahnada ijro etishlarida namoyon bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, umuman, Xorazm raqslari asosan cho'l xududida paydo bo'lib, ko'proq diniy marosimlarga bog'liq xatti-harakatlarni o'zida mujassamlashtirgan. Buni zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto" bitiklaridagi ma'lumotlar ham isbotlaydi. Bundan tashqari bu hududlarda istiqomat qilgan odamlarning urf-odatlarini, kundalik turmushda foydalanadigan jihozlari, ularni ishlatishdagi farqlar ham raqs harakatlariga o'z ta'sirini o'tkazgan. Xorazm xalq folklor raqs san'ati boy va betakror sanaladi. Uni izlab topish, yanada chuqurroq o'rganish va yashiringan boy ma'naviy merosni kelajak avlodga o'rgatish va saqlab qolish bizning bugungi kundagi eng dolzarb vazifalarimizdan biri sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. R.Karimova. “Xorezmskiy tanets” Toshkent – 1975-yil.
2. B.Sarimsoqov. “O‘zbek marosim folklori” Toshkent – 1986-yil
3. H.Razzoqov, T.Mirzayev va boshqalar “O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi” Toshkent, 1980.
4. T.Qilichev. “Xorazm xalq teatri” Toshkent – 1988-yil
5. L.Avdeeva “O‘zbek milliy raqsi tarixidan” 1-kitob Toshkent – 2001-yil
6. E.Y.Saitova, N.E.Abraykulova “Xoreografiya va raqs san’ati asoslari” Toshkent – 2015-yil
7. Xorazm viloyati “Karvak” qishlog‘i aholisi bilan suhbat.